

B. KOVÁCS MÁRIA

A JOGI SZAKSZÓKINCS LATIN ELEMELI A NYELVJÁRÁSOKBAN

A magyar jog nyelve évszázadokon keresztül a latin volt, csak a XIX. század folyamán kibontakozó lelkes szaknyelvújítás teremtette meg a teljes magyar nyelvű terminológiát. Ennek a kényszerű, de nagyon hosszú nyelvi hatásnak a következményei a népnyelvben is megtalálhatóak, hisz ezzel a szaknyelvvvel a latinul nem tudók is óhatatlanul kapcsolatba kerültek. A nyelvjárások egyes rétegei viszonylag lassan változnak, erőteljesebb a megőrző hatásuk. Joggal merül föl tehát a kérdés, hogy vajon mit őrzött meg a népnyelv a jog széles körben ismert és használt latin szakszavai közül. Ez fényt vet ugyanis azokra a nyelvjárási változásokra, megőrzött régiségekre és kihalt nyelvi elemekre, amelyeknek a kutatásával ünnepeltünk is sokat foglalkozott.

A gyűjtés során az alábbi, általam hozzáférhető tájszótárakat használtam föl.

MTsz.: Szinnyi József, Magyar tájszótár. I-II. Bp., 1893–1901.

MTszP.: Gombocz Zoltán, Pótlékok a Magyar tájszótárhoz. Bp., 1910. (MNyTK. 11. sz.)

ÚMTsz.: Új magyar tájszótár. I–III. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Bp., 1979–1992.

OrmSz.: Kiss Géza–Keresztes Kálmán, Ormánsági szótár. Bp., 1952.

SzamSz.: Csűry Bálint, Szamosháti szótár. Bp., 1935–1936.

SzegSz.: Bálint Sándor, Szegedi szótár. I–II. Bp., 1957.

SzlavSz.: Penavin Olga, Szlavóniai (kórógyi) szótár. I–III. [Újvidék, 1967–1978.]

Ábrahám Imre, Nyúl község nyelvkincse. Bp., 1991. (MNyTK.195.)
 Gálffy Mózes–Márton Gyula, Székely nyelvföldrajzi szótár. Bp., 1987.
 Gálffy Mózes, Székelyföldi tájszók. Bp., 1987. (MNyTK. 180. sz.)
 Gáspár János tájszógyűjteményei. 1838-1845. Közreadja SZABÓ T. ATTILA, Bp.,
 1964. (MNyTK. 107. sz.)
 Házi Albert, Okányi tájszótár. Bp., 1995.
 Hegedűs Attila, Kisémedi tájszótár. Bp., 1992.
 Hegedűs Attila, Kisémedi tájszótár. Hiányszótár. Bp., 1996.
 Imre Samu, Felsőöri tájszótár. Bp., 1973.
 Jankus Gyula, Kéméndi [Kamenin] tájszavak. Bp., 1990.
 Kiss Jenő, Mihályi tájszótár. Bp., 1979 (NytudÉrt. 103. sz.)
 Kovács István, Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. Debrecen, 1939.
 Kriza János, Erdélyi tájszótár. Bp. (Az 1911. évi kiadás alapján é. n.)
 Kun József, Fekete-Körös-völgyi magyar tájszavak és magyar szavak a délbihari
 román nyelvjárásban. Bp., 1993.
 Markó Imre Lehel, Kiskanizsai szótár. Bp., 1981.
 Nagy Géza, Bodrogi tájszótár. Pácin, 1992. (Bodrogi Füzetek. 4-5. sz.)
 Penavin Olga–Matijevics Lajos, Székely szójegyzék. Újvidék, 1980.
 Rácz Sándor, Földeák és környéke tájszótára. Bp., 1984. (MNyTK. 168. sz.)
 Rácz Sándor, Dobozai tájszavak. Bp., 1988.
 Sándor Mihályné Nagy Gabriella, Székely tájszavak. Bp., 1993.
 Silling István, Kupuszinai tájszótár. Újvidék, 1992.
 Tóth Imre, Ipoly menti palóc tájszótár. Bp., 1987. (MNyTK. 176. sz.)
 Újvári Béla, Régebbi szavak és szólások Csíkmenaságról. Bp., 1988. (Magyar Cso-
 portnyelvi Dolgozatok. 41. sz.)
 Várkonyi Imre, Büssüi tájszótár. Bp., 1988.
 Villám Judit, Nagykörösi tájszótár. Bp., 1987.

Munkám során a következő szempontok szerint jártam el.

1. Megnéztem a latin eredetű szavak előfordulásait a felsorolt szótárakban.
2. Összehasonlítottam a nyelvjárásbeli jelentéseiket a szaknyelvvel.

Megállapítottam, hogy a vizsgált szó

- a) ugyanabban a jelentésben,
- b) az eredeti jelentésén kívül ebből kialakult jelentésben,
- c) más, az eredeti szakszótól független jelentésben él.

Az alakváltozatok eltéréseivel csak kivételes esetekben foglalkoztam.

3. Megvizsgáltam, hogy az egyes lexémák további szóalkotás alapjául szolgáltak-e (képzés, összetétel).

4. Megfigyeltem, előfordulnak-e frazémákban.

Úgy vélem, e szempontok együttes vizsgálata rávilágít arra is, hogy beépült-e, és ha igen, milyen mértékben az adott nyelvjárás szókincsébe a latin elem. A jelentésváltozás, a képzésben, összetételben és az állandósult szókapcsolatokon belüli előfordulás ugyanis arra utal, hogy idegen szóból jövevényt szóvá vált a vizsgált nyelvi elem. A következőkben mindezek figyelembevételével mutatom be a talált szavakat.

árenda A népnyelv egészében megtalálható, tájszótáraink a szaknyelvi jelentésnek megfelelő 'haszonbérlet, haszonbér' jelentéssel veszik föl.

Az MTsz. adatai szerint kaphatott *-z* igeképzőt: *árendáz* 'bérbe vesz'.

Századunk szótárai alapján járulhat hozzá *-l* igeképző: *árendál* 'bérbe vesz', *-s* foglalkozásnév-képző: *árendás* 'bérlő', valamint *-s* melléknév-képző: *árendás* 'bérbe vett <föld, ház>'. A SzlavSz. tartalmaz egyetlen latin képzős származékszót is: *árendátor* 'haszonbérlő'. Összetételben a SzegSz.-ban fordul elő: *árendapénz* 'bérletért fizetett díj'. Az ÚMTsz. adatai szerint Hódmezővásárhely környékén használják szólásban is:

Árendába attá a zeszit. 'Más ügyes-bajos dolgaival foglalkozik.'

cítál Csak az Ipoly menti palóc tájszótárban található meg, s a szaknyelvvel azonos a jelentése: 'beidéz'. Használják azonban több alföldi és észak-magyarországi településen is, például Bódvaszilason: *Bëcitatok a kössékhazara* (saját gyűjtés). Képzett vagy összetett alakra, illetve kötött szókapcsolatra utaló adatot nem találtam.

fiskális Mindenütt él a nyelvjárásokban. Első jelentése azonos a szaknyelvvel: 'ügyvéd', de az ÚMTsz. adatai szerint Hajdúszoboszló környékén 'hozzáértő ember' jelentésben is használják. Rengeteg alakváltozata van, csak

néhány jellemzőbbet említek: *fiskáris*, *fiskáros*, *fickális*, *fiskárus* stb. Összetételben előtagként a SzegSz.-ban fordul elő: *fiskáliseszű* 'csavaros észjárású'. Szólásban a Kiskunság környékén használják: *Fiskálist kéne vetni bele*. 'Olyan a föld, hogy semmi hasznos növényt nem terem meg.

instál Az MTsz.-ben és a SzamSz.-ban található meg 'kérelmez' jelentésben. A Szamosháton azonban a mássalhangzó-torlódást föloldó *inistál* alakban használták. A további adatok hiánya arra utal, hogy kiveszőben van a népnyelvből.

instancia Minden nyelvjárásban megtalálható. Elsődleges jelentése azonos a szaknyelvvel: 'kérvény, kérelem'. Az ÚMTsz. adatai szerint Lövőpetri-ben *istentancia* alakban, 'kihallgatás' jelentésben fordul elő egy népdalban. Ilyen értelmű használata valószínűleg jelentésátvitellel alakult ki. Semmiféle magyarázatot nem találok azonban a Köröstárkányban élő *instanciija* alakhoz járuló 'női szeméremtest' jelentés kialakulására. Képzésre a SzegSz. tartalmaz adatot: *instanciáz* 'kérelmez'. Az MTsz. Háromszék környéki tréfás káromkodásbeli előfordulását rögzíti: *Asztatot az istanciádot*.

juss Általánosan használt a szaknyelvi 'örökség' jelentésben. Az MTsz. szerint előfordult 'hozomány' jelentésben is. Az ÚMTsz. alapján megállapítható, hogy a jelentések száma gyarapodott. Előfordul még 'örökösödési jog', 'haszon, nyereség', 'részesedés' értelemben is. Járulhat hozzá *-l* igeképző: *jussol* 'örököl', *-s* melléknévképző: *jussos* 'örökségből részesedő'. A származékszavak is további képzés alapjául szolgáltak: *jussosodik*, *jussosul* 'örököl', *jussolás* 'az örökség szétosztása', *jussoltat* 'örökségben részesít'

kaloda A szó előfordul a népnyelvben, nagyon sok jelentésben használják a

különböző nyelvjárásokban, de ezek közül egyik sem azonos a szaknyelvi 'mozgáskorlátozó büntetőeszköz' jelentéssel.

kártabianka Az MTsz. veszi csak föl, s itt a jogban ismert 'váltó' a jelentése. Adatai csak a Dunántúlról vannak. A többi szótárban nem található, s ez arra utal, hogy a XX. századra kihalt a nyelvjárásokból.

kontraktus Az MTsz., ÚMTsz. és más tájszótárak alapján megállapítható, hogy szinte mindenütt előfordul. Általánosan elterjedt a szaknyelvvel azonos 'szerződés' jelentésben, csupán Paks környékén van egy hajózási szakkifejezésként ismert 'ládika' jelentése. Vélhetően ezen jelentés kialakulása az eredeti latin konkrét jelentésre megy vissza: 'összevonás, összehordás'. Érdekessége a szónak, hogy majdnem minden nyelvjárásban *kontrektus* alakban fordul elő. Arra nincs adatunk, hogy a szókincs bővítésében részt vett volna, de a SzegSz. tartalmaz egy szólást: *Kutyához vákta a kontrektust.* 'Nem tett eleget a szerződésnek.'

nótárius A szótárak szerint csak Szeged környékén és a Szamosháton fordul elő a szaknyelvnek megfelelő 'jegyző' jelentésben. A további adatok hiányából arra következtethetünk, hogy ez a szó is kihalóban van.

passzus Az MTsz.-ban, a Felsőőri tájszótárban, a SzamSz.-ban és az Ipoly menti palóc tájszótárban fordult elő. Ezekben sem az eredeti 'útlevél', hanem mindenütt 'marhalevél, járlat' értelemben. Ez jelentésszűküléssel alakult az eredeti, emberre is vonatkozó jelentésből.

prókátor Az OrmSz., SzegSz. és a SzamSz. veszi föl a szaknyelvvel azonos 'ügyvéd' jelentésben. Összetételben csak Szeged környékén fordul elő: *szárazprókátor* 'zugügyvéd'. Szólásban is itt jegyezték föl: *Fogadatlan prókátornak ebszar a fizetése.*

testál A szótárak vallomása alapján a magyar nyelvterület nagy részén használják az eredetivel azonos 'örökül hagy, végrendelkezik' jelentésben. Előfordulására a *rá-* igekötővel való gyakori együttállás jellemző. A szóalkotásban és szólásban való előfordulására nincs adatunk.

testamentum A SzegSz., SzlavSz. és SzamSz. tartalmazza az eredetinek megfelelő 'végrendelet' jelentésben. Szórványos előfordulása és a további adatok hiánya a közeli kihalásra utal.

A legalapvetőbb latin jogi szakszavak vizsgálata azt mutatja, hogy a nyelvjárások némelyiküket valóban hosszú időn keresztül megőrzik. Ezek beépülnek a szókincsbe, jövevényszóvá válnak (*áranda, fiskális, juss*). Legtöbbjük azonban már kiszorulóban van a használatból, egyrészt azért, mert nem jött létre szócsaládjuk, nem épültek be szervesen, másrészt azért, mert az immáron régóta magyar nyelvűvé vált terminológia elemei a népnyelvből is kiszorítják a latin eredetűeket.